

İlhanlı ve Timurlu Miraçnamelerindeki Horoz Tasviri ve İkonografisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Derya Aydın¹

Öz

Hz. Muhammed'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya yaptığı yolculuğunu ifade eden *miraç*, *Kur'an-ı Kerim*'de Hz. Muhammed'in tek mucizesi olarak geçmekte ve göğe çıkma olarak tanımlanmaktadır. Bu olayın aşamalarının anlatıldığı miraçnameler, sahip oldukları resimli örnekleri ile İslam resim sanatının önemli yapıtlarındandır. İlhanlı döneminden Nakkaş Ahmet Musa'nın 1317-1335 civarlarına tarihlenen miraçnamesi ile 1436'da Timurlu Hükümdarı Şahruh için hazırlanan miraçname bu üretimin bilinen örneklerdendir. Farklı dönemlere ait bu iki eserde, Hz. Muhammed'in beyaz horoz suretinde bir melek ile tanışmasını betimleyen sahnelere yer verilmiştir. Çalışmanın amacı, örneğine az rastlanan bu sahnenin resim programına dâhil edilmesinde nakkaşların ana motivasyonunu araştırmaktır. Bu doğrultuda, horozun İslam inancındaki yerine değinilerek İlhanlı ve Timurlu miraçnamelerindeki beyaz horozun neyi temsil ettiği incelenecektir. Son olarak İslam inancındaki beyaz horoz temsili ile bu iki miraçnamedeki beyaz horoz figürü arasındaki bağlantılar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Miraçname, Beyaz Horoz, İslam Resim Sanatı

A Comparative Review on the Depiction and Iconography of Rooster in Ilkhanid and Timurid Mirajnamas

Abstract

Miraj, expressing the journey of the Prophet Muhammad from the Masjid al-Haram to Masjid al-Aqsa, is mentioned in the *Holy Qur'an* as the only miracle of the Prophet Muhammad and is defined as ascension. Mirajnamas, in which the stages of this event are described, are important works of Islamic art of painting with their illustrated examples. The Mirajnamas of Painter Ahmet Musa, lived in Ilkhanid era, dated around 1317-1335, and the Mirajnama prepared in 1436 for the Timurid Ruler Shah Rukh are known examples of this production. In these two works belonging to different periods, scenes depicting the meeting of the Prophet Muhammad with an angel in the form of a white rooster are included. The aim of the study here is to investigate the principal motivation of the painters in the inclusion of this rare scene in the painting routine. In this manner, the place of the rooster in Islamic belief will be mentioned and what the white rooster represents in the Ilkhanid and

¹Arş. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, ORCID NO: 0000-0002-0229-6947, ayderya.85@gmail.com.

Timuridmirajnamas will be examined. Finally, the connections between the representation of the white rooster in Islamic belief and the white rooster figure in these two mirajnamas will be evaluated.

Keywords: Mirajnama, Rooster, White Rooster, Islamic Art of Painting

Göge çıkma anlamına gelen *miraç*, en yaygın haliyle Hz. Muhammed'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya yaptığı yolculuğu ve göge çıkışı ifade eder (Yavuz, 2005, ss. 132-135). Bu konuda hazırlanan eserler de miraciye veya miraçname olarak bilinir (Uzun, 2005, ss. 135-140).

Miraç, Hz. Muhammed'in *Kur'an-ı Kerim*'deki tek mucizesi olarak bilinmekte ve farklı ayetlerde yer bulmaktadır. Gece yürümek veya gece yolculuğu anlamına gelen İsrâ Suresi'nde Hz. Muhammed'in yolculuğundan bahsedilir². Ayrıca miraç kelimesi, *Kur'an-ı Kerim*'in yetmişinci suresi olan Mearic Suresi ile bağlantılıdır. Surenin üçüncü ayetinde yer alan *mi'rac* kelimesi merdiven, çıkılacak yer, yükselme derecesi anlamlarına gelmekte ve mearicin bu kelimenin çoğulu olduğuna dikkat çekilmektedir (Yaşaroğlu, 2003, ss. 208-209).

Kur'an-ı Kerim'de geçen bu bilgilerin yanı sıra İslam dünyasında farklı tür kaynaklarda miraç anlatısı ile ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. Buhari'ye göre (1975) Cebrail, Hz. Muhammed'i gece evinde ziyaret eder. Peygamberin göğsünü yarıp kalbini zezem ile yıkar, kalbine altın leğende bulunanları boşaltır ve kalbini mühürler. Ardından Cebrail ile Peygamber gökyüzüne çıkar, Hz. Muhammed diğer peygamberleri görür ve Cebrail Hz. Muhammed'e Sidretü'l Müntehâ'ya kadar eşlik eder (ss. 273-279). Taberi'de (1992) ise miraç, Hz. Muhammed'in Cebrail ile gökyüzüne çıkması ve peygamberleri görmesi olarak anlatılmakta, namaz ibadeti ile ilgili hükmün bu olayla gerçekleştiğinden bahsedilmektedir (ss. 106-109). Elmalılı Hamdi Yazır'ın (2007) Kur'an tefsirinde aktarılanlara göre de Hz. Muhammed gökyüzünde birinci katta yetmiş bin melek ve onların emrinde yüz bin melek ile Âdem Peygamberi görmüştür. Ardından günahkâr insanları ziyaret etmiştir. İkinci katta Yusuf Peygamberle, üçüncü katta Yahya ve İsa Peygamberlerle, dördüncü katta İdris Peygamberle, beşinci katta Harun Peygamberle, altıncı katta Musa Peygamberle, yedinci katta İbrahim Peygamberle görüşmüştür. Ardından Kevser Irmağı'na girmiş ve cenneti ziyaret etmiştir. Bundan sonra da namaz ibadetinin farz olması hadisesi gerçekleşmiştir (ss. 310-312).

Elmalılı Hamdi Yazır (2007) miraç esnasında Hz. Muhammed gökyüzünde ilerlerken eşlik edenlerin farklılaştığını aktarmıştır³. Eşlik edenlerin sırasıyla Beytül Maktis'e kadar Burak, dünya göğüne kadar Mir'ac, yedinci göge kadar meleklerin kanatları, Sidretü'l Müntehâ'ya kadar melekler, Allah'a yakınlaşmanın gerçekleşmesinde ise Refref olduğunu ifade etmiştir (s. 313).

Miraç ile ilgili bu anlatıların birçoğu İslam resim sanatı içerisinde var olmuştur. (Uzun, 2005, s. 139). Zeren Tanındı (1984), Hz. Muhammed'in en erken miraç tasvirlerine *Cami el Tevarih*'de rastlandığını belirtir. Özellikle Edinburgh nüshasına dikkat çeken Tanındı, dünya tarihi niteliğindeki kitapta miraç sahnesi bulunduğunu ifade eder. Bu sahne, Hz. Muhammed'in Burak ile miraç yolculuğudur. Bunun dışında Nizami'nin *Hamse*'sinde yer alan mesnevilerin başında miraç betimlenmiştir (ss. 9-14).

Hz. Muhammed'in mucizelerini konu alan *Siyer-i Nebi*'de de miraç yer almaktadır (Tanındı, 1984, s. 143). Bunlara ek olarak miracın resimlerine, Divanlarda, Hamse ve Mesnevilerde,

² İsrâ Suresi (17/1). İsrâ Suresi hakkında bkz. Yaşaroğlu, 2001, ss.177-178; Mearic Suresi (44/3), bkz. Yaşaroğlu, 2003, ss. 208-209.

³ Rivayetlerin aktarıldığı kaynaklar hakkında detaylı bilgi için bkz. Yazır, 2007, s. 313.

Havername ve *Hamle-i Hayderî* gibi farklı türdeki eserlerde (Uzun, 2005, s. 139)⁴, ayrıca peygamberlerin hayatını anlatan *Kıyas-ı Enbiyâ*'da rastlanmıştır. Bu resimlerin çoğu, miraç yolculuğunu gösterir ancak Peygamberin miraç günü yaşadıkları ile ilgili sahneler oldukça azdır⁵.

Eserlerde miraçla ilgili *Kur'an*'da geçen bilgilerin yanı sıra, hadislerde ve *Kur'an* tefsirlerinde yer alan detaylara ve farklı anlatılara da rastlanmaktadır. Bu bağlamda, sanatçı Ahmet Musa'nın resimlediği miraçname (1317-1335 civ.) ve Timurlu Hükümdarı Şahruh için hazırlanan miraçname (1436) İslam resim sanatı için oldukça önemlidir. Bu iki nüsha, miraca ilişkin kimi sahnelerde ortaklaşırken sık rastlanmayan bazı sahneleri içermesiyle birbirinden farklılaşır. İki nüshada da yer alan resimlerden biri *Hz. Muhammed'in beyaz horoz suretinde bir melekle karşılaşma sahnesidir* (Görsel 1-2)⁶. Bu sahnenin nüshalara dâhil edilmesindeki motivasyonu anlayabilmek için öncelikle ikonografik inceleme yapılması ve resim-metin ilişkisinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Ahmet Musa'nın miraçnamesinde metin bulunmamasıyla beraber Şahruh miraçnamesinde yer alan metin, miraç olayının bazı eklemelerle genişletildiği konusunda yol gösterici olmuştur. Söz konusu sahnelerin ikonografisini çözümleyebilmek için öncelikle horoz imgesinin İslam inancındaki yeri incelenmiştir.

Görsel 1. Ahmet Musa, *Miraçname*, 1317-1335 civarı, Hz. Muhammed'in Beyaz Horoz suretinde melek ile karşılaşması, Tebriz, TSMK, H.2154, y. 61b

Görsel 2. *Miraçname*, 1436, Hz. Muhammed'in Beyaz Horoz suretinde melek ile karşılaşması, Herat, BNF, Supplément turc 190, 11a (Gallica, 2011)

⁴ Miraç tasvirlerinin yer aldığı diğer eserlerin isimleri için bkz. Tekin, 2001, ss. 538-539.

⁵ *Kıyas-ı Enbiyâ*'nın resimli örneği için Necla Kaplan'ın 2013 yılında hazırladığı yüksek lisans tezinin 123. sayfasındaki miraç sahnesine bkz. Kaplan, 2013, s. 123.

⁶ Bu makaledeki görseller koleksiyonların bilgisi ve izni ile kullanılmıştır. Görsel kullanımı için T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi dijital arşivinden görsel kullanım izni alınmıştır.

Horozun İslam İnancındaki Yeri

Horoz hem İslamiyet'te hem de farklı inanış ve kültürlerde çeşitli anlamlara sahiptir⁷. İslam inancındaki kabulüne bakıldığında, *Kur'an-ı Kerim*'de horoz ile ilgili bir bilgi mevcut değilken, Bakara Suresi'nin iki yüz altmışıncı ayetinde kuşlarla ilgili bir husus yer almaktadır. Ayette⁸, İbrahim Peygamberin Allah'ın ölülere diriltmesini kendine göstermesi talebi üzerine, ondan dört farklı kuş seçmesi istendiği geçer. Roberto Tottoli (1999) konu hakkında tefsir yazarlarının yorumuna dikkat çekerek bu kuşların türlerinden birinin horoz olabileceği üzerinde durmuştur (s. 143). *Kütüb-i Sitte*'de Hz. Muhammed'in hayvanlara yaklaşımını anlatan bölümde "kedi, güvercin ve horozdan hâli olan (boş ve ıssız olan) hanenin mâmur olmayacağı (gelişip, güzelleşmeyeceği)" ifadesi yer alır (Canan, 1988, s. 289). Bu ifadeden horozun sevilen ve hane içerisinde bulunması hoş karşılanan bir hayvan olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, İslam inancında, horozun melek görünce öttüğü ve günün doğuşuyla birlikte sabah namazı vaktini haber verdiği düşünülmektedir. Hadislerin⁹ çoğunda "horozların sesini işittiğiniz zaman Allah'ın ihsanını isteyiniz, çünkü onlar bir melek görmüşlerdir" ifadesi yer alır. Ayrıca Suyuti'nin *el Habaik fi Ahbari'l Melaik* isimli eserinde horozun melek olduğundan bahsedilmekte ve horozun melek olduğunu destekleyen hadisler olduğu aktarılmaktadır. Bununla ilgili bir hadiste Arş'ın altında melek suretinde bir horozun bulunduğu, bu horozun inci gibi pençeleri, zebercetten (yeşil renkli) gövdesi olduğu ve gecenin, üçte birinde kanadını çırpıp, ibadet edenleri, yarısında Allah için çalışanları, sonunda cihat edenleri namaza kaldırdığı anlatılmaktadır (Suyuti, 1988, s. 80)¹⁰. Horozun namaz vakitlerini haber vermesi ile ilgili ise farklı kaynaklarda bilgilere rastlanmaktadır. Kemâleddin Demiri'nin (1973) *Hayat'ül Hayvan* eserinde, Kadı Hüseyin ve Mütevellî'nin, namaz vakitlerinde horozların ötmesini tecrübe ettiği ve horozların ötüşünün namaz vaktini gösterdiğine güvenmenin uygun olduğu şeklinde fetva verdikleri aktarılmıştır (s. 160). Suyuti'de (1988), konu ile ilgili pek çok hadis yer almaktadır. Bu aktarımlarda ortaklaşan nokta, horozun ibadet vaktini veya namaz vaktini haber vermekle görevli olmasıdır. Hadislerin birinde, Allah'ın bir horozu olduğunu, horozun iki ayağının yedi kat yerin altında, başının ise yedi kat göğün üstünde olduğu ve bu horozun namaz vakitlerini haber verdiği aktarılmaktadır (ss.80-81). Horozun namaz vakitlerini haber verme görevini üstlendiğini belirten bir diğer kaynak ise Kisâ'î'nin yazdığı *Kıssat'ül Enbiya* eseridir. Anlatıya göre, Âdem Peygamber meşgul olduğu bir gün namaz vakitlerinin ne zaman olduğunu bilememiş ve namaz vaktini kaçırmıştır. Bu nedenle, Allah ona bir horoz ve bir tavuk vermiştir. Horozun rengi beyazdır ve büyük ayakları vardır. Bu horoz namaz

⁷ Turgay Yazar ve Abdülkadir Dündar, horoz ikonografisi hakkında detaylı bir çalışma yapmışlardır. Bu kapsamlı çalışmadan dolayı horozun farklı kültürlerdeki anlamlarına değinmek yerine konu kapsamında daha çok İslam inancında horozla olan yaklaşım değerlendirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Yazar ve Dündar, 2000. Ayrıca, Nimet Yıldırım (2008) horoz ile ilgili birtakım inanışlardan bahseder. Yıldırım, horoz kelimesinin Farsçadaki *hurûş* ve *huûşiden* sözcükleriyle aynı kökenden geldiğini, kürekleyen anlamını taşıdığını ve isminden dolayı yüksek sesle ötmesi izni verildiğini belirtmektedir. Diğer taraftan yazar horozun gece bekçisi olduğunu, Ehrimen'in kötülüklerinden koruyan bir muhafız olarak bilindiğini ifade etmiştir. Sabahları uyandırmakla görevli olduğuna değinmiş ve mazdeist kaynaklara göre horozun kutsal bir kuş sayıldığını ayrıca Behmen denilen melek ve iyiliğin bedeli olduğunu belirtmiştir. *Şehname*'de horozun tanrının ulağı olarak anıldığına, İran kültürüne göre kartal gibi horozun da ordunun bir simgesi durumunda olduğuna da dikkat çekmiştir (ss. 384-38). Horoz hakkında bkz. Şen ve Çölgeçen, 2021, ss. 335-353.

⁸ Bakara Suresi, 2/260.

⁹ Konu hakkındaki bilgi, Celaleddin es Suyuti'nin (2013) *el-Cami'us Sağir* kitabında horozun sesinin duyunca okunacak dua kısmında (6413/695) yer almaktadır. Eserin 323. sayfasında yer alan dipnotta konu ile ilgili hadis kaynakları hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca, Kemâleddin Demiri'nin (1973) *Hayat'ül Hayvan* kitabında da benzer bilgi 160. sayfada yer almaktadır.

¹⁰ Eserin dilinin Arapça olması ve hadis sayısının fazla olması sebebiyle, horoz ile ilgili hadislerin geçtiği bölüm tespit edilip konu ile olan bağlantısı teyit edildikten sonra, hadislerde geçen anlatımlar için uzman görüşü alınmıştır. Ardından elde edilen bu bilgiler ile konu tarafımda yeniden yorumlanmıştır.

vakitlerinde kanatlarını birbirine vurur ve şükür ile Allah'ı anar. Yuvası tam da kapısının üzerinde bulunan horoz sayesinde, Âdem Peygamber namaz vaktinin geldiğini bilerek abdest alır ve namaz kılar. Âdem Peygamber toprağı sürmek için dışarı çıktığında horoz Allah'ın adını övüp onu kutsar, İblis'e karşı sesini yükselttiğinde ise fırtınadan daha gürültülü olur (Kisâ'i, 1997, ss. 70-71).

Horoz, Âdem Peygamberle bahsedilen yukarıdaki anlatı ile peygamber kıssaları içerisinde daha farklı şekillerde yer bulmaktadır. Nuh Peygamberin tufan öncesinde hazırlayacağı geminin başının horoz başı şeklinde, ortasının kuş karnı gibi, kuyruğunun ise kuş kuyruğu gibi eğik olduğu tarif edilmiştir (Thalabi, 2002, s. 94; Tottoli, 1999, s. 145). Salih Peygamber ile ilgili hadisede, Peygamber kavmini Allah'a inanmaya çağırdığı zaman, kavmin horozlarının insanlardan kaçtıkları ve camiye sığındıkları, burada insanları Salih Peygambere inanmaya davet ettikleri anlatılmaktadır (Tottoli, 1995, s. 145)¹¹. Lut Peygamberin halkının yaşadığı şehir helak edildiği zaman, horozların ötmesinin ve köpeklerin havlamasının cennetin en alt tabakasından işitildiği aktarılmaktadır. (Thalabi, 2002, s. 178; Tottoli, 1999, s. 145). Yusuf Peygamberin beş yüzyıllık bir horozu olduğu ve bu horoz öttüğünde halk için iyi olacağı, ötmeyi bıraktığında ise zalim bir hükümdarın dünyaya geleceğini haber vereceği belirtilmiştir (Thalabi, 2002, s. 233; Tottoli, 1999, s. 146).

Bunların yanı sıra kimi anlatılarda horoz, rengiyle beraber, beyaz horoz olarak aktarılır. *Kütüb-i Sitte*'de, "beyaz horozun evkât-ı salavâtı ve gayret ve secâat ve sehâvet ve esret-i cimâi tâlim gibi beş hasleti bulunduğu" geçmektedir (Canan, 1988, s. 282). Bu ifadeden, beyaz horozun görevlerinin başında namaz vakitlerini haber vermekle birlikte dikkatli çalışmayı, cesareti ve bir araya gelmeyi sağlayan görevlerinin de bulunduğu anlaşılmaktadır¹². Başka bir anlatı ise Allah'ın beyaz bir horozu olduğuna dairdir. Bu horozun kanatları mücevherle süslenmiş, bir kanadı doğuda bir kanadı batıda, başı Arş-ı A'lânın altında, ayakları ise yerin altındadır. Her seher vakti öter ve onun sesini yerde ve gökte olan diğer horozlar işittiği zaman onlar da öter. Kıyamet günü yaklaşınca Allah'ın o horozla ötmeyi bırakmasını emredeceği ve yeryüzündeki bütün canlıların kıyamet gününün yakın olduğunu anlayacağı şeklinde anlatılar mevcuttur (Demiri, 1973, s. 160). Ayrıca Hz. Muhammed'in miraçta göğün dördüncü katında, horozla benzer bir kuş gördüğü anlatılmaktadır. Cebrail'in, bu horoz kanatlarını açıp öttüğünde yeryüzündeki bütün horozların ona eşlik ettiğini söylediği ve Peygamberin horozla övgüyle karşılık verdiği ifade edilir (Yıldırım, 2008, s. 385). Beyaz horozla yüklenen görevlerden biri, horozun bulunduğu haneyi korumasıdır. "Hz. Muhammed'in beyaz horoz benim dostum Şeytan'ın düşmanıdır. Sahibini ve civarındaki yedi evi korur" dediği ve Hz. Muhammed'in evinde ve mescitte horoz bulunduğu ifade edilmiştir (Demiri, 1973, s. 160; Yazar ve Dünder, 2000, s. 217). Kisâ'i (1997) de İblis'in en sevdiği kuşun tavus kuşu, en nefret ettiğininse horoz olduğunu söyler. Aynı kaynakta, evlerinizde çok horoz bulundurun, çünkü içinde beyaz horoz bulunan eve şeytan giremez ifadesi yer alır (s. 71).

Ayrıca horozun melek olduğuna dair anlatılar beyaz horoz için de tekrarlanır. Kisâ'i'nin (1997) aktardıklarında;

Ne zaman bir horoz ötse, cennetten bir ses, gelir ve mütevazılar nerede? diye haykırır. Diz çökenler nerede? Allah'ı alçakgönüllülükle övenler nerede? Allah'ı tesbih edenler nerede? Şafak vakti af dileyenler nerede? Allah'ı arayanlar nerede?

¹¹ Tottoli bu bilgi için günümüzde de Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde (Cambridge University Library) yer alan anonim el yazma *Kıssas-ı Enbiyâ* nüshasını (Ms. Add. 3258, 10b) kaynak olarak göstermiştir.

¹² "Bir araya gelmek" ibaresi olarak çevrilen *cima* kelimesi bu salt anlamının yanında, daha çok, kadın ve erkeğin bir araya gelmesi olarak da kullanılmaktadır. Kelimenin geniş anlamı için bkz. Öğüt, 1993, s. 2.

Bu sözleri ilk duyan gökteki bir melektir, kendisi horoz şeklinde, beyaz tüylü ve başı Yüce Arş'ın rahmet kapılarının altında ve ayakları yedinci kat aşağı Dünya'nın derinliklerinde ve kanatları her zaman açık olan. Cennetten bu çılgınlığı işitince kanatlarını çırpıp ve şöyle der: Her şeye uzanan rahmeti yaratana hamd olsun. Senin cennetini kim istemez ki, ey göklerin ve yerin İlahı? (s. 71)

ifadeleri yer alır. Bu alıntılardan yola çıkarak beyaz horozun melek olarak kabul edildiği sonucu çıkarılabilir.

Horozun melek ile olan bağlantısı Alevi kültüründe de yer bulur. Bu durum, Alevi inancında özellikle beyaz horozla gösterilen saygıdan ve horoz ile Cebrail'in ilişkilendirilmesinden kaynaklanır. Yapılan başlıca törenlerde kurban olarak horoz kesilmesinin uygun görüldüğü ve bu horozla Cebrail adı verildiği ifade edilmektedir (Melikoff, 1993, s. 64, 93, 122; Yazar ve Dünder, 2000, s. 216; Önal, 2013, s. 357). Ayrıca, Bektaşilerde horoz kutsal sayılmakla birlikte Hacı Bayram Veli'nin horoz üzerinde yolculuk yapması önemli bir hadise olarak kabul edilir (Karamağralı, 1971, s. 93; Yazar ve Dünder, 2000, s. 216)¹³.

Farklı kaynaklardan aktarılanların tüm bu bilgilerin yanında, manzum miraçnamelerde yer verilen horoz anlatıları sahiptir. Beyaz horozla atfedilen görevler, miraçname metninde bir araya getirilmiştir. Metin Akar'ın (1987) çalışmasında miraçnamelerde horozun Allah'ın adını tesbih etmede ve namaz vakitlerini bildirmede görevlendirildiği yazmaktadır. Eserde horoz ile ilgili betimleme şu şekildedir:

Zümrütten olan ayağı birinci kat gökte, kızıl altından yapılmış taçlı başı Arş'tadır. Gövdasının pamuk gibi yumuşak ve yeşildir. Kanatlarını açtığı zaman doğuyu batıyı kapatır. Tırnakları incidendir. Gece ve gündüz namaz vakitleri gelince öter; yeryüzündeki horozlar da bu sesi duyup namaz vakitlerini ilan ederler. (ss. 270-271)¹⁴

Bu betimlemede horozun namaz vakitlerini haber vermekle görevlendirilmesinin altı bir kez daha çizilirken, bahsi geçen horozun sözlü bir tasvirinin de yapıldığı söylenebilir¹⁵. Böylece bu tasvirin, resimli miraçnamelerde yapılan horoz figürünün yakın bir tanesi olduğu düşünülebilir. Beyaz horozun melek ile ilişkilendirmesine resimli miraçnamelerde rastlanmaktadır. Hz. Muhammed'in *Kur'an'ı Kerim*'de geçen tek mucizesinde, Peygamberin yedi kat semayı ziyaret etmesi sırasında beyaz horoz ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemesine rağmen nakkaşların bu anlatıyı resimlemeyi tercih etmelerinin nedeninin, horozun İslam inancındaki önemini vurgulama olduğu düşünülmektedir.

İlhanlı ve Timurlu Miraçnameleri

Nakkaş Ahmet Musa'nın resimlediği 1317-1335 civarlarına tarihlenen miraçname ile Timurlu Hükümdarı Şahruh için 1436'da hazırlanan resimli miraçname, bu türün en bilinen örneklerindedir¹⁶. Ahmet Musa miraçnamesinden sadece belirli sahneler günümüze

¹³ Horozun diğer bir temsiline Yezîdî inancında rastlanır. Bu inanışa göre Melek Tavus horoz biçiminde temsil edilmektedir (Melikoff, 2010, s. 253; 1993, s. 122).

¹⁴ Bkz. Yazar ve Dünder, 2000, ss. 218-219.

¹⁵ Horozun tasvirleri konusunda farklı bir yaklaşım ise kaligrafi ile olmuştur. Hat sanatında besmele cümlesinin kuş biçiminde hazırlanmış kompozisyonları bulunmaktadır. Bu kuşların içerisinde horozla özellikle yer verilmektedir. Horozun kutsal sayılması, beyaz horozla saygı gösterilmesi ve güneşin doğuşunu haber verme durumları bu alanda benimsenmiştir. Bu açıdan kaligrafik horoz tasvirleri horozun İslam inancındaki yerinin görsel yansımaları olarak karşımıza çıkar. Bkz. Aksel, 2010, ss. 68-70; Badiee, J. ve Badiee, H., 1991.

¹⁶ Ahmet Musa'nın hazırladığı miraçnamenin resimlerinin Tebriz'de yapılmış olabileceği ifade edilmektedir ve günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 2154'tedir. Şahruh miraçnamesi Herat'ta hazırlanmış olup günümüzde Paris, Bibliothèque Nationale de France'da (Supplément turc 190) yer almaktadır. Eserin tamamı için bkz. Gallica, 2011

gelmiştir ancak Şahruh miraçnamesi günümüze kitap olarak ulaşabilmiştir¹⁷. Bu eserlerde yer alan sahneler büyük oranda *Kur'an-ı Kerim*'deki ayetlerle bağlantılıdır. Öte yandan *Kur'an-ı Kerim*'de yer almayan, Hz. Muhammed'in miraç sırasında büyük beyaz horozla karşılaşması anlatısının resim programına dâhil edilmesi iki eserin öne çıkan yönüdür. İlhanlı döneminde karşılaştığımız bu sahnenin, yaklaşık yüz yıl sonra Şahruh döneminde örnek alınması ve resmedilmesi, bu hikâyenin hafızalarda canlı tutulduğunun göstergesidir. Bu seçim, miraçla ilgili anlatılagelen bir konunun yeniden ele alınması olarak yorumlanabilir ancak benzer bir resme, miracı konu alan diğer kitaplarda rastlanmaması, bu tercihi daha derin bir şekilde düşünmeye itmektedir.

Konunun İslam resim sanatı dâhilinde değerlendirilmesinden önce, Ahmet Musa'nın ve Şahruh'un miraçnamelerinin üretim ortamına değinmek gerekir. İlhanlılar İslamiyet'i belirli süre zarfında kademeli bir şekilde kabul etmişler ve daha sonra İslamiyet, devletin resmi dini haline gelmiştir (Yuvalı, 2000 ss. 102-105). Dolayısıyla bu dönemde miraçname gibi bir eserin resimlenmesinin tercih edilmesi, incelemeye değer görülmektedir. Bu konudaki araştırmalar, İlhanlı döneminde hazırlanan Ahmet Musa miraçnamesinin özellikle İran'a hâkim olmaları yönünde dolaylı da olsa merkezi otoriteyi desteklediği yönündedir. Ayrıca bu miraçname resimli bir dua kitabı görevi üstlenmiş ve bu nedenle diğer el yazmaları arasında dini anlamda itici güç olmuştur (Gruber, 2009).

Timurlular ise Orta Asya ve İran bölgesine hâkim olarak İslam hanedanlığı rolüne sahip olmuşlardır (Aka, 2012, ss. 177-180). Bu özellikle birlikte düşünüldüğünde, bu dönemdeki Şahruh miraçnamesinin metninde ve resmindeki ayrıntıların, Timurlu yöneticilerine ve Herat'ta bulunan Ming elçilerine İslam'ı tanıtmak için kullanıldığı düşünülmüştür (Gruber, 2009).

Bu doğrultuda, İlhanlı ve Timurluların, İran bölgesi hâkimiyetinden sonra mevcut olan gücü ellerinde tutabilmek için çaba sarf ettiği söylenebilir. Bu esnada hem siyasi güçlerini ve hâkimiyetlerini arttırmışlar hem de mevcut sanat ortamını besleyerek güçlendirmişlerdir. Miraçname gibi dini içerikli bir eserin hazırlanması ve resimlenmesi bu anlamda önemlidir (Gruber, 2004, ss. 24-31). Eserler doğrudan bir otorite ve güç temsili olarak görülme de hâkim olunan coğrafyada var olan inancın benimsendiğinin ve sürdürülmeye çalışıldığının göstergesidir. Miraçnamelerin dolaylı şekilde bir siyasi güce vurgu yaptığı kabul edilse de eserlerde seçilen resimlerin doğrudan merkezi otorite ile ilişkilendirilmesi zordur. Dolayısıyla bu çalışmanın odak noktası, resimli miraçnamelerin birer güç temsili olmalarından daha çok resim programlarında yer alan beyaz horoz figürü ve İslami inançtaki beyaz horoz imgesi arasındaki bağlantılar olacaktır.

İlhanlı ve Timurlu Miraçnamelerindeki Beyaz Horoz Tasvirlerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi

İlhanlı ve Timurlu miraçnameleri ile ilgili birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalar arasında öne çıkan Christiane Gruber'in çalışmalarıdır. Gruber'e göre (2005) Ahmet Musa miraçnamesinin metnine olasılıkla en yakın metin Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan bir miraçnamenin¹⁸ metnidir. Yazar, resimli olmayan bu nüshanın metninden yola çıkarak, Ahmet Musa miraçnamesinde horoz figürünün yer aldığı resmi açıklamıştır (ss. 119-122)¹⁹. Yazara göre, Hz. Muhammed cennete ulaştığında, ayakta horoz şeklinde bir melek

¹⁷ Ahmet Musa miraçnamesinin resim listesi ve yayımlanan resimleri için bkz. Gruber, 2010; Çağman ve Tanındı, 1986. Şahruh miraçnamesinin resim listesi ve resimleri için bkz. Séguéy, 1977.

¹⁸ Ayasofya, 3441.

¹⁹ Gruber 2005 yılında hazırladığı doktora tezinde Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan 1286 tarihli Ayasofya 3441'in metni, İlhanlı dönemine ait olabileceğini dolayısıyla Ahmet Musa miraçnamesinin resimlerinin nasıl hazırlanmış olabileceğini gösteren en yakın kaynak olarak gösterir (Gruber, 2005, s. 112).

görmüştür. Bu meleğin rengi kar beyazdır ve duası yeryüzünün bütün sınırlarına ulaşmıştır. O gece ve gündüz dua eder. Hz. Muhammed horozun tesbihini işitip Allah'a şükreder ve beyaz horoz yeryüzündeki horozlarla birlikte insanlığı uyandırır (Gruber, 2010, s. 35). Gruber (2010) resmin (Görsel 1) okuyucusunu veya izleyicisini günlük dualar yönünde teşvik etme ve başka bir dua yönetimini gösterme işlevi olduğunu iddia eder. Bunun en açık göstergesi olarak resmin kenarında ellerini yukarıya kaldırmış dua ederken görünen insanları veya melekleri işaret eder (s. 35). Bu yorumlardan yola çıkarak, horoz şeklinde meleğin vakit ile doğrudan bağlantılı olduğu ve üzerinde durulan vaktin, ibadet vakti diğer bir deyişle namaz vakitleri olduğu öne sürülebilir.

Metin içermesinden dolayı Şahrüh miraçnamesindeki aynı konulu resim (Görsel 2) daha iyi anlaşılmaktadır²⁰. Séguy (1977) miraçname resimlerine ait metinlere yer vermiştir. Yazarın aktardıklarına göre Hz. Muhammed cennet yolcuğu sırasında beyaz bir horoz ile karşılaşır ve yolculuk boyunca ona eşlik eden Cebrail'e gördüğü bu horoz hakkında soru sorar. Cebrail, horozun gece ve gündüzü sayan bir melek olduğunu, namaz vakitlerinde gökleri ve yerleri kaplayan kanatlarını çırdığını ve Allah'tan başka ilah olmadığını söylediğini, bunu duyan yeryüzündeki horozların onun duasını devam ettirdiğini söyler. Böylece beyaz horozun namaz vakitleriyle ve namaz ibadetinin farz olmasıyla ilişkilendirildiği anlaşılır²¹.

Ahmet Musa'nın resimlediği sahnelerden yalnızca bir kısmı günümüze ulaştığı için bu eser ile Şahrüh miraçnamesinde yer verilen ortak konuların tümünü belirlemek zordur. Öte yandan beyaz horoz ile ilgili sahnelerde bariz farklılıklar olmakla birlikte, konu ortaktır. İki resim arasındaki en büyük fark Ahmet Musa'nın resminde horoz figürünün karşısında ellerini yukarı kaldırmış meleklerden oluşan bir topluluktur. Konu ile ilgili, Gruber (2010), Ahmet Musa'nın miraçnamesindeki ilgili sahneden (Görsel 1) bahsederken, meleklerin beyaz horozun karşısında ellerini yukarıya doğru kaldırmış dua pozisyonunda olduğuna dikkat çeker. Yazara göre sahnenin bu şekilde resmedilmesinin nedeni, Cebrail'in duaya önce Hz. Muhammed'in, sonra resmin izleyicilerinin tanık olmasını istemesindedir. Hz. Muhammed'in ellerini göğüs hizasında birbiri üzerine gelecek şekilde birleştirmesi de dua geleneğinin izleyiciye sunulmasıdır (s. 37). Bu ayrıntılara Şahrüh miraçnamesindeki sahnede (Görsel 2) rastlanmaz. Sahnede, Hz. Muhammed beyaz horozun karşısında, Burak'ın üzerindedir ve arkasındaki Cebrail'e bakmaktadır. İki sahne arasındaki bu farklılıklar en genel ifade ile nüshaların yapılış tarihlerinin, yerlerinin ve sanatçıların farklılığından kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak Ahmet Musa miraçnamesindeki ayrıntıların çoğu, eserin günümüze ulaşmayan metninden kaynaklanmış olmalıdır. İpşiroğlu ve Eyüpoğlu'nun (1995) hazırladığı yayında konu ile ilgili olarak H.2154 no'lu albümde yer alan miraçname resimlerine ait metinlerin kaynağı tespit edilememiştir (s. 98). Yazarların belirttiği üzere Süleyman Çelebi'nin mevludiyede yayımlanmış metnine uymamaktadır. İpşiroğlu ve Eyüpoğlu, (1995) beyaz horoz ile ilgili tasvire ait metnin Arap şairlere ait olabileceğini düşünürler. Bunun sebebi, horoz meleğin Arap düşünce veya hayal dünyasında önemli olmasıyla ilişkilendirilmesidir²². Aktarılan bu bilgiler göz önüne

²⁰ Konu hakkında bkz. Deniz, 2019.

²¹ Beyaz horoz ile ilgili benzer bir yorum için bkz. Milstein, Rührdanz ve Schmitz, 1999, s. 164.

²² Yazarlar ayrıca konuya daha farklı bir biçimde değinerek Vatikan'ın 1951 tarihinde yayınladığı miraçname metninde horozun hem bir melek hem de tanrıya çok yakın bir varlık olarak Peygamberin karşısına çıktığını ifade edildiği hususuna değinmişlerdir (İpşiroğlu ve Eyüboğlu, 1995, s. 98). Bu bilgiler ile horozun farklı kültürlerdeki anlamları üzerinde durulabilir. Melikoff (2010), horozun Zerdüşlük inancında var olduğuna Avesta'da geçtiğine dikkat çeker. Ayrıca İran mitolojisinde geçen Mitra inancı ile bağlantısı olan horoz, güneşin, yeniden dirilişin ve sonsuz yaşamın simgesi olarak görülür (s. 255). Mitra için bkz. Yıldırım, 2008, ss. 520-522. Bahattin Ögel (1991), horozun, cennet kuşu

alındığında sahnede ellerini gökyüzüne uzatarak meleklerin dua etmesinin metinde geçen detaylar ile alakalı olabileceği ve Ahmet Musa'nın yorumu ile konunun resmedildiği sonucuna varılmaktadır.

İki resim bir arada değerlendirildiğinde, beyaz horozun namaz ibadeti ile ilişkisi, Ahmet Musa miraçnamesindeki sahnede yer alan detaylar ile belirgin bir hal almıştır. Resim, herhangi bir metne sahip değildir fakat detayların katkıları ile konunun anlaşılması kolaylıkla sağlanmıştır. Şahruh miraçnamesinde ise sahnede çok fazla ayrıntı olmadığı halde, eserin metni, resmin konusunun anlaşılmasında kolaylık sağlamıştır. Böylece, iki resimdeki beyaz horoz figürünü incelediğimizde, horozun namaz ibadeti ile ilgili bağlantısının kabul edilip, İslam'ın gerekliliklerine vurgu yapmak için seçildiği ve her iki dönemde de miraçnamelerdeki resim programına dâhil edildiği düşünülmektedir.

Sonuç

H. Muhammed'in *Kur'an'ı Kerim*'de yer alan mucizesi olan miraç, Ahmet Musa ve Şahruh miraçnamesinde resimlenmiştir. Peygamberin beyaz horoz suretinde bir melekle karşılaşması iki nüshada ortak olan önemli bir konudur. Ayrıntılara odaklanmak nakkaşların bu konuyu canlandırmalarındaki temel nedeni anlamak için gereklidir. Horoz hakkında farklı kültür ve inanışlara ait pek çok bilgi olmasıyla birlikte, temel görüş, beyaz horozun, melek görme, görünce ötme görevi ile namaz veya dua vakitlerini haber vermesi veya namaz vakitlerini haber veren bir melek olmasıyla ilişkilendirildiği yönündedir. Âdem Peygamber ile ilgili hadise de hatırlanacak olursa horozun bahsedilen görevleri ilk peygambere kadar götürülmektedir. Miraç olayındaki beyaz horoz ile namaz vakitleri arasındaki bağlantı bu görüşü desteklemektedir. Böylece namaz ibadetinin farz olduğu miraç mucizesinde, dua vaktini haber veren beyaz horozun görevinin devamlılığına bir vurgu yapılmaktadır. H. Muhammed'in beyaz horoz suretinde bir melekle karşılaşması sahnesiyle, horozun melekler ve dua vakitleri ile olan ilişkisinin somut bir şekilde gösterildiği yorumu yapılabilir. Bu vurgu özellikle Ahmet Musa miraçnamesinde, dua eder şekilde ellerini yukarı kaldıran melekler ile netlik kazanmıştır. Diğer taraftan Şahruh miraçnamesinde aynı konunun resimlenmesi, bu konunun nakkaşların hafızalarında yer aldığı ve İslam inancıyla ilişkilendirildiğinde bilinçli bir tercih olduğu fikrini kuvvetlendirmiştir. Dolayısıyla, konunun İslam resim sanatı içerisindeki önemi ve dikkat çekiciliği, dönemin nakkaşlarının konuya yaklaşımını ve tercih nedenlerini de açıklamaktadır.

Kaynakça

- Aka, İ. (2012). Timurlular. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 47, 177-180.
- Akar, M. (1987). *Türk edebiyatında manzum mi'râc-nameler*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aksel, M. (2010). *Türklerde dini resimler*. Kapı Yayınları.
- Al-Thalabi, A. İ, M, İ. (2002). *Arais al Majalis fi Qisas Al Anbiya lives of the prophets*. Brill.
- Badiee, J. ve Badiee, H. (1991). The calligraphy of Mishkin-Qalam. *The Journal of Bahá'í Studies*, 3(4), 1-22.
- Buhari. (1975). *Sahîh-i Buhârî muhtasarı Tecrîd-i Sarîh tercemesi ve şerhi*. (Müellif Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîf'z - Zebîdî; mütercim Ahmed Naim), 55(2), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Canan, İ. (1988). *Kütüb-i Sitte muhtasarı tercüme ve şerhi*, 7, Akçağ Yayınları.
- Çağman, F. ve Tanındı, Z. (1986) *The Topkapı Saray Museum, the albums and illustrated manuscripts*. Thames and Hudson.
- Demiri, K. (1973). *Hayat'ül hayvan*. Meral Yayınları.

ile ilişkili olduğunu ve bu kuşun kökeninin Çin'den geldiğini söyler. Horoz ve cennet kuşunun bir motif olarak İran bölgesine geçmesiyle birlikte Zerdüştlük inanışında ateşin ve güneşin bir sembolü haline geldiğini ifade eder (s. 192).

- Deniz, A. Ç. (2019). *Şahrüh Miraçnamesi Tercümesi*. Researchgate. Erişim: 28.04.2022. https://www.researchgate.net/publication/332627047_SAHRUH_MIRACNAMESI_TERCUMESI
- Gallica (2011). *Deux livres en turc-oriental, écrit en caractères mongols, dits ouïghours*. Bibliotheque Nationale de France Departement des Masnscripts. Erişim Tarihi: 02.04.2022. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8427195m>.
- Gruber, C. J. (2004). The Prophet Muhammad's ascension (Mi'raj) in Islamic painting and literature: Evidence from Cairo collection. *Bulletin of the American Research Center in Egypt*, 185, 24-31.
- Gruber, C. J. (2005). *The Prophet Muhammad's Ascension (Mirāj) in Islamic art and literature, ca. 1300–1600* [Unpublished Ph.D. thesis]. University of Pennsylvania.
- Gruber, C. J. (2009). *Me'rāj II. İllustrations*. Encyclopædia Iranica. Erişim: 06.09.2021. <http://www.iranicaonline.org/articles/meraj-ii-illustrations>
- Gruber, C. J. (2010). The İlhanid Mi'rajnama as an illusrated sunni prayer manual. Gruber ve Colby (Ed.). *The Prophet's ascension cross-cultural encounter swith the Islamic mi'raj tales*. Indiana University Press.
- İpşiroğlu, M. Ş. ve Eyüpoğlu, S. (1995). *Fatih albümüne bir bakış, Sur l'album du conquerant*. 622, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Karamağaralı, B. (1971). Sivas ve Tokat'taki figürlü mezar taşlarının mahiyeti hakkında. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2, 75-109.
- Kaplan, N. (2013). *Süleymaniye kütüphanesi hamidiye 980 numaralı Kısas-ı Enbiyâ nüshası ve tasvirleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Kisā'ī, M. (1997). *The tales of the prophets, Qisas al-Anbiya*. Library of Classical Arabic Literature.
- Melikoff, I. (1993). *Uyur idik uyardılar Alevilik-Bektaşilik araştırmaları*. Cem Yayınevi.
- Melikoff, I. (2010). *Hacı Bektaş efsaneden gerçeğe*. Cumhuriyet Kitapları.
- Milstein, R. Rührdanz K. ve Schmitz, B. (1999). *The stories and their illusrations, stories of the prophets: Illustrated manuscripts of Qışaş al-Anbiyā'*. Mazda Publishers.
- Öğüt, S. (1993). Cima. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8, 2-3.
- Ögel, B. (1991). *İslamiyet'ten önce Türk kültür tarihi: Orta Asya kaynak ve buluntularına göre*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Önal, M. N. (2013). Muğla'da Alevi-Tahtacı kültürü. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Summer 8/9*, 343-366.
- Séguy, M.R. (1977). *The miraculous journey of Mahomet MirājNâme: Bibliotheque Nationale, Paris, Manuscript Suplemen Turc 190*, George Braziller: New York.
- Suyuti, C. (1988). *El Habaik fi Ahbari'l Melaik*. Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiyye.
- Suyuti, C. (2013). *El- Câmî'us Sağir min Ahâdis'il- Beşeri'n- Nezir*. Ocak Yayınları.
- Şen, E. ve Çölgeçen, Ş. (2021). Türk sanatında bir imge olarak horoz sembolü. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(4), 335-353.
- Taberi (1992). *Şark İslam klasikleri milletler ve hükümdarlar tarihi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tanıncı, Z. (1984). *Siyer-i Nebi, İslâm tasvir sanatında Hz. Muhammed'in hayatı*. Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tekin B. B. (2001). İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi resimli el yazmalarındaki miraç tasvirlerine bakış. *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu armağanı: Sanat yazıları*. (Haz. M. Denктаş ve – Y. Özbek), 537-549.
- Tottoli, R. (1999). At cock-crow: Some Muslim traditions about the rooster. *Islam-Berlin*, 76, 139-147.
- TSMK. *Ahmet Musa Miraçnamesi*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 2154
- Uzun, M. İ. (2005). Mi'râciyye. *İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, 30, 135-140.
- Yaşaroğlu, M. K. (2001). İsrâ Suresi. *İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, 23, 177-178.
- Yaşaroğlu, M. K. (2003). Meâric Suresi. *İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı yayınları, 28, 208-209.
- Yavuz, S. S. (2005). Mi'raç. *İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, 30, 132-135.
- Yazar, T. ve Dünder, A. (2000). Türk-İslam sanatında horoz ikonografisi. *Kök Araştırmalar*, 2(1), 213-235.
- Yazır, E. H. (2007). *Hak Dini Kur'an Dili*. (Sadeleştiren İ. Karaçam, E. Işık, N. Bolelli, A. Yücel,) 5, Zehraveyn Yayıncılık.
- Yıldırım, N. (2008). *Fars mitoloji sözlüğü*. Kabalıcı yayınları.
- Yuvalı, A. (2000). İlhanlılar. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 22, 102-105.